

III.

I stadsparkerne.

Den som för ett par årtionden sedan besökte de stora städerna i mellersta och södra Europa och såg den vackra grönskan och de fagra blommorna i deras parker, trodde nog, att denna rika växtlighet midt bland husmassorna vore en följd endast af det milda klimatet samt att något dylikt aldrig kunde åstadkommas så långt upp i norr som där Stockholm ligger. En gång stod den som skrifver detta bredvid en annan stockholmare och betraktade de vackra gräsmattorna som gjorde den för kejsrerliga familjen afstängda delen af Tuilerieträdgården till något alldeles egenomligt vackert, och vi sade båda två:

»Något sådant får man sannerligen inte se i Logården och ännu mindre i Humlegården.»

På Kungsträdgården tänkte vi naturligtvis icke. Gräsmattor på Karl den trettondes eget torg vore en orimlighet, större än alla andra orimligheter.

Att i vår hufvudstad få en »square», sådan som de många små oaserne med det namnet i London, långt mindre en park som någon af den stadens äfven minsta, öfversteg den djärfvaste inbillningskrafts gränser.

Vi hade vår Djurgård. Med honom tröstade vi oss, men sällan kommo vi längre än till Hasselbacken, om icke möjligtvis på Bellmansdagen ända till Bellmansro. I staden nöjde vi oss med den mycket obetydliga och alldeles vanskötta Berzelii park, hvilken egentligen var blott en förgård till Berns salong, och för öfrigt med Karl den trettondes torgs sandplaner och torra alléer under de dammiga träden. Till Humlegården gingo vi icke, vi som ville kallas »bättre folk». På Södermalm hade vi Adolf Fredriks torg, mycket mindre än Karl den tret-

tondes, men lika dammigt och ej på ringaste sätt lämpligt till lustvandring, synnerligen som det företrädesvis var ett salutorg för landtmannaalster.

Vi nötte på gatstenarne, när vi ville ha rörelse i friska luften, som just ej var synnerligt frisk.

Länge tälde det innan Stockholm kunde frigöra sig från det obehagliga vitsordet, att vara den sämst stenlagda stad i Europa. Ännu 1862 voro blott Norrbro, en del af Gustaf Adolfs torg, halfva Fredsgatan och Drottninggatan till Lilla Vattugatan belagda med tuktad sten. Öfver allt annars på Norrmalm och öfver hela Södermalm slet man skodon och plågade man fötter på oformliga fältstenar. I den inre staden funnos några få delar belagda med tuktad sten, men på Regeringsgatan räckte den stenen ej längre än till Lästmakaregatan och på Malmskillnadsgatan tog den slut redan vid Hamngatans hörn. I staden inom broarne hade några flera gator fått bättre stenläggning, men på Södermalm voro blott Götgatan till Tjärhofsgatan, Hornsgatan till Stora Skinnarviksgatan samt Stora Badstugatans korta sträcka belagda med tuktad sten. På Kungsholmen var det endast halfva Handverkaregatan som fått sådan, men på Ladugårdslandet fans 1872 icke ännu en enda gata så tuktad. Man var glad att på de förnämsta gatorna ha trottoarer med skaplig sten.

I medlet af åttiotalet var detta betydligt förbättradt. Det är visserligen sant, att af de 1,564,217 kvadratmeter som Stockholms alla gator då omfattade i yta, upptogos endast något öfver 300,000 af tuktad sten i körbanor och rännstenar samt nära 200,000 i gångbanor, men dess utom funnos öfver 12,000 kv. meter i asfaltgångbanor, öfver 65,500 i makadamiserad väg, öfver 403,000 i körbanor med fältgrus, 37,000 i gångbanor med sådant grus samt 2,177 kv. meter i träkubbar. Tager man procenten af hela gatuytan, finner man, att då tuktad och huggen sten tio år förut användts i 25,88, fans den i medlet af åttiotalet i 41,22 procent.

* * *

Ofta skrefvo tidningarna, och röster läto för öfrigt i det allmänna höra sig om nyttan och behaget af stadsparkers anläggande på fullt allvar. Det kostar så mycket, invändes, och mången tyckte nog också, att det vore bara öfverflöd och snobberi för att lättingen skulle slippa få ömma fötter på gatstenarne. Från motsatt håll framhölls, att kostnaden skulle rikligt ersättas genom förbättrade hälsoförhållanden och relativt minskade utgifter för sjukas vård. Exempel anfördes från andra större städer i Europa, i hvilka de planterade träden och blommorna samt de väl skötta gräsmattorna utöfvat godt inflytande på invånarnes välbefinnande.

Och nu, i senare delen af åttiotalet, ha vi parker, som ej blott kunna täfla med de bästa i Europas öfriga städer, utan till och med öfverträffa flere bland dem. Det har dock icke gått plötsligt, utan småningom förberedts och länge utarbetats. Förändringen kan räk-

nas till och med ända från 1869, då stadsträdgårdsmästarebefattningen öfvertogs af A. Medin, hvilken lärt sin konst i synnerhet vid Rosendal.

De stadsplanteringar som då funnos voro Berzelii park, Strömparterren, Mosebacke torg, Norrtullsgatan och Karlbergs allé, hvilka sköttes af entreprenörer. Anslaget till planteringar var hela — 2,500 kr.!

Gräsmattorna i Berzelii park bestodo till större delen af maskrosor och annat frodigt ogräs. På andra delar, som voro upplåtna åt allmänheten, var all växtlighet borttrampad. Tre blomstergrupper framför Berns salong samt en rabatt utefter gången omkring kullen voro de platser, på hvilka blad- och blomväxter planterades. Förhöjningen omkring Berzelii stod var en sandkulle.

I Humlegården var tillståndet sådant, att de kvinnor som användes att städa gångarne knapt midt på dagen kunde begifva sig åt parkens norra del till följd af de scener, som där uppfördes af stadens sämsta befolkning. Gödselupplag efter landtbruksmötet 1868 låg kvar på flere ställen, till och med i dammen i norra delen.

A. Medin.

Huru det nu ser ut i Berzelii park och huru förhållandena ändrats i Humlegården, vet hvar och en som på åttitalet besökt dessa platser. Den förra är en af rikedom på doftande, färgskimrande blommor uppfylld och med ögonsmekande sammetsmjuka gräsmattor lockande lustvandningsplats, hvars sommargrönska räcker långt in på senhösten och bland hvars blomsterverld

stadsbon känner sig vederkvickt och styrkt i storstadsluften. Humlegården, mycket större än den förra, är en fridfull lustgård, där visserligen mycket folk samlas för att njuta af hvad en stor blomsterträdgård kan erbjuda, men som genom sin vidsträckthet lemnar frihet och lugn åt hvar och en som önskar i ro draga nytta af en sådan plats. Där fins ännu något litet kvar af den gammalfranska trädgårdsstilens stelhet, dock endast i de två hufvudalléerna med deras till en del ännu ståtliga, till en del redan murkna och fallfärdiga, men så mycket mera måleriska lindar, hvilka man ansett sig böra skona. Den vida större delen af parken är en med slingrande gångar mellan stora, yppigt grönskande gräsmattor, lummiga träd- och buskgrupper, prunkande och doftande blomrabatter till promenad inbjudande engelsk park af bästa slag.

I Humlegården ha de besökandes hyfsning stigit i samma mån som parkens förskönande, och denna är nu en vederkvickelseplats för alla samhällsklasser, skulle också den företrädesvis benämnda »fina världen» föredraga att infinna sig på promenaden »i torget», i Kungsträdgårdens alléer. Alla våra parker stå öppna för alla, rika och fattiga, och det är de senare som draga största nyttan af dem. I Humlegårdens alléer vandrar den som icke gerna visar sig bland fina världen »i torget», och bland dess blommor hemtar den fattiga gamla, som aldrig kommer längre ut i naturen, frisk luft och ser världen i gladare dager än genom fönstret i sin gårds-kammare. Där stoja i uppfriskande lekar de många barn, hvilkas föräldrar af bristande tillgångar eller andra orsaker icke kunna föra dem ut på landet, och i synnerhet vår

Humlegården.

och höst äro alléerna nu mera fyllda af det unga Stockholm eller åt minstone det unga Ladugårdslandet, som förlustar sig med mångahanda glada tidsfördrif. Här och där är ett sällskap ifrigt upptaget af krocketspel och låter icke störa sig af de många promenerande.

Det är lif och glädje bland de unga i parken, stilla förnöjsamhet bland de äldre. Ingen stör den andra. Inga opassande uppträden förefalla där nu. För denna glädjande förändring af en förut i mer än ett afseende föga hyfsad förlustelseplats har man att tacka Stockholms stad, hvilken öfvertog Humlegården från staten, som i alt vanskötte honom, och närmast är man direktör Medin tack skyldig för hvad han gjort till parkens omskapande.

Alt andas nu där lugn och blomsterdoft, och midt bland blommorna står deras konung, Linné själf, vänligt leende i bronzen, så som Fritiof Kjellberg förevigat hans drag. Stoden restes i maj 1885 och har sedan dess haft en hedersvakt af de fagraste växter.

Tröttnar man att glädja sig åt blommorna och att vandra omkring på gångarne för att studera de mångfaldiga träden och buskväxterna, hvilkas namn finnas angifna vid deras fot, kan man hvila sig vid det lilla vattenståndet, den enda förfriskningsplatsen i parken, hvilken förut hade ett par schweizerier, utom värdshuset i rotundan, den gamla byggnaden, som nu är försvunnen och lemnat plats åt Linnéstoden. Alt är beräknadt på *stilla* fröjd.

Hvila sig kan man ock i stora bibliotekshuset, från hvars läsesal man har utsigt äfver en stor del af parken.

* * *

Blomsterkungen står midt bland ädla växter, men det gör kungen »i torget» också. Omkring Karl den trettondes stod breder sig en präktig gräsmatta, från hvilken talrika blommande växter skjuta upp, och blommor finnas på alla de andra planteringarna i Kungsträdgården, mellan grupperna af buskar och träd som så kraftigt stigit i höjden på ett årtionde. Blommor ser man för öfrigt i alla andra stadsparker, på Adolf Fredriks torg och på Karlavägen, hvilken senare har en icke just bred — platsen förhjuder det — men så mycket längre parksträcka ända från Engelbrektsgatan och ända bort åt det lilla torget vid f. d. Ladugårdslands tull. Om man blott icke ser på husen, hvilka i den bekanta här ofvan omnämnda »stilen» rest sig på bägge sidor om Karlavägen och som blott i Carl Grabows fasad samt möjligvis huset närmast öster ut fått en hyggelig omväxling, har man i den långa parken den angenämaste promenad.

Så ser en framtidsgata ut, endast med den skillnad att våra framtidsgator måste bebyggas med hus såsom det Bünsowska vid Strandvägen eller Bengt Carlssons vid Jacobs torg eller Skandias vid Myntorget. Men buskar, träd och blommor skola gatorna ha — mycket blommor. »För mycket blommor» kan en stad aldrig få. Åttioatalet har skaffat Stockholm ej så litet.

Men hvarifrån få vi alla dessa blommor? Direktör Medin hjälper oss med den saken, och *staden* betalar hvad han i den vägen anser nödvändigt. Om man går till ändan af Döbelnsgatan, skall man få se hvad stadens blomstersamling vill säga. Men man skall gå dit mellan november och maj. På annan årstid äro blommorna utplanterade i parkerna.

Drifbänkar och växthus funnos för det ändamålet ej förr än 1871, då de förra anlades på en liten gård vid trädgårdsmästarens bostad vid Nya vägen, där utrymmet dock var så litet, att till och med ett gammalt sluttande källartak måste användas såsom grund för drifbänkar. Alla fönster till bänkarne utgjordes af kasserade byggnadsfönster. Där blefvo dock de tarfliga växter som då odlades utmärkt frodiga och vackra. På samma plats börjades försöket att för planteringarnas räkning öfvervintra växter. Därtill användes två fuktiga boningsrum, men detta försök utföll ej till belåtenhet.

Växthus användes först 1873, då f. d. Svenska trädgårdsföreningens gamla växthus i Barnhusträdgården uppläts för planteringarna. Detta fylde snart från de då till norra gästgivaregården förlagda drifbänkarne som där hade större utrymme, och uppdrogs där en stor del af de nu i planteringarna använda stora dekorationsplantorna. Anslaget hade först höjts till 7,250 kr., hvaraf 2,250 till Humlegården, som då öfvertagits på arrende af Stockholms stad, men ökades 1873 till 10,000 kr.

År 1874 planterades Karl Johans torg och Riddarholmskanalens kajer samt 1875 platsen söder om Centralstationen. Sist nämnda år öfvertog staden Kungsträdgården af öfverintendentsämbetet mot 5,000 kr. i ersättning för underhållet. Då höjdes anslaget för planteringarna till 20,000 kr. Det var äfven det året som Nya begravningsplatsens planteringar ordnades efter af stadsträdgårdsmästaren uppgjord plan.

År 1876 ordnades platsen närmast omkring Karl den trettondes stod, och planteringarna på Adolf Fredriks torg påbörjades. Anslaget höjdes till 25,000 kr.

Redan i början af sjutioalet hade å Långholmsbärgen uppförts lera för kommande planteringar, och därå hade 1873 planterats 800 löfträd. År 1877 påfördes ytterligare lera på nämnda bärg. Samma år bygdes nya växthus i nr 44 Norra Tullports-, nu Döbelnsgatan, och dit flyttades hela växtförrådet, 18,000 exemplar, samt inrymdes dels i nya, dels i ett där varande gammalt växthus. Till samma plats öfverfördes äfven drifbänkarne, och trädskolor anlades där. Anslaget höjdes till 30,000 kr.

År 1878 börjades Humlegårdens ordnande till en tidsenlig promenadplats efter af stadsträdgårdsmästaren uppgjord plan. Detta arbete afslöts 1880.

Därmed äro vi inne i vårt årtionde, under hvilket stadsparkerna ytterligare förkofrats och först fått sitt närvarande präktiga utseende. År 1881 anlades trädskolor vid Stora Blecktornet å Söder och året därpå började man arbetena för Karlavägens planteringar. Dit fördes då stor mängd jord, bland annat den hvaruti den berömda Öhmanska sättsparrisen odlats (från Öhmanska trädgården, nu mera stadens, vid Norra Tullportsgatan). Dessa planteringar fullbordades 1884.

Anslaget för stadsparkernas och planteringarnas underhåll hade 1883 höjts till 40,000 kr. och år 1887 steg det till 45,000. Men det är icke endast de nu uppräknade parkerna som utgöra föremål för stadsrepresentanternes upplysta välvilja; äfven på andra ställen, i synnerhet i utkanterna, anläggas parker, hvilka i en icke aflägsen framtid komma att tjena till nytta och nöje för många tusen af Stockholms mindre bemedlade invånare. Detta är årtiondets stora demokratiska syfte. Under det man planterade på Karlavägen för det i allmänhet nu mera välbärgade Östermalm, började man påföra matjord för kommande planteringar på Kronobärg å Kungsholmen och i Tegnérslunden på höjden af Tegnérsgatan. Redan förut hade man, såsom ofvan vidrörts, gjort förberedelser för planteringar å Långholmsbärgen, och år 1884 planterades där 1,600 löf- och

barrträd. Det året börjades förarbetena också till Vanadislunden vid vattenledningsbassängen mellan Stora Badstugatan (nu Sveavägen) och Tulegatan.

Södermalm skulle ej längre vara vanlottadt. År 1885 anslogos 25,000 kr. för parker i den stadsdelen, hvaraf 20,242 till Tantolunden, en vidsträckt plats söder om Vollmar-Yxkullsgatan och järnvägen, sträckande sig ned åt Årstaviken. År 1886 börjades den egentliga parkanläggningen i Vanadislunden, och planteringarna i Tantolunden fortsattes.

Går man, såsom sagdt, vintertiden till Döbelnsgatans ända, får man se hvilka verkliga skatter Stockholms stad eger i sina växthus. Fem sådana finnas vid den gatan, tre nämligen i n:r 34, gamla Öhman-ska trädgården, och två i n:r 44, f. d. Wassbergska, tätt intill f. d. Surbrunn. Ett sjette växthus har staden i n:r 10 Surbrunnsgatan (Frögrenska gården) och ytterligare ett tillkom 1887 vid Odengatan. I de sex jämte i s. k. öfvervintringskaster förvarades vintern 1886—87 ej mindre än 70,000 växter, värderade till 44,000 kr. I drifbänkarne med 800 drifbänksfönster uppdrogos våren och sommaren 1886 omkring 220,000 plantor.

För utplantering å grupper användes hufvudsakligen låga bladväxter, såsom Alternanthera i 16 sorter, brokbladiga Pelargonier i 14, Kleinia repens, Echeveria i 8 sorter, Mesembryanthemum cordifolium, Iresina Lindeni, Salvia, Fuchsia coccinia, Sempervivum i 6 sorter, Pilea serpyllifolia (Mose brinnande buske) och Centaurea candidissima, m. fl.

Af höga bladväxter användas bland bättre sorter Canna indica, Musa ensete, Gynnerium argenteum, Richardia alba maculata, m. fl.

Till blomstergrupper användes, utom en del andra, Begonia, olika sorter Pelargonier, Ageratum, Celosia plumosa coccinia, Heliotropium, Hyacinthus candidans, Gladiolus, Lobelia erinus och L. fulgens, Verbena, Hydrangea paniculata grandiflora och H. Hortensis.

Såsom dekorationsplantor ha på senare år begagnats Musa ensete, Agave, Yucca, Dracæna, Corypha, Latania, Araucaria, Aralia, Fuchsia på stam och många flere.

För tidig vårblomstring har man användt Tulipaner, Hyacinter, Primula, Myosotis, Rododendron, Silene samt Azalea, hvilka tagas bort då de blommat ut och ersättas af andra växter.

Parkerna, planteringarna och kyrkogårdarne, af hvilka två också skötas af stadsträdgårdsmästaren, fordra ständig omvårdnad, hvilket kräfver stor arbetsstyrka och oafslätlig uppmärksamhet. Hvarje dag krat-tas och putsas i våra parker, och då så fordras, äro vattenslangar och vattenkastare af olika slag i oafslätlig verksamhet. Till Humlegårdens vattnande åtgick 1886 ej mindre än 7,620 kub.met., men Kungsträd-gården fordrade 9,000. Totalkostnaderna för dessa parker uppgingo, såsom sagdt, år 1887 till 45,000 kr., men de nya anläggningarna medtogo samma år ytterligare 30,000 kr.

Det torde kanske förtjäna nämnas att endast för underhåll af säten och soffor i parkerna erfordras omkring 1,000 kr. årligen.

Dessa säten och hvilsoffor utgjorde 1887 icke mindre än 428, nästan alla nu mera bekväma, med svängda ryggar.

Vattenkonsten i Humlegården kräfde 10,900 kub.met. år 1886, men Molinska fontänen i torget 50,900. Den förra var endast 384 timmar i verksamhet, den senare 906 timmar. I lika lång tid frustade fontänen i Berzelii park med en vattenåtgång af 8,900 kub.met.

Stadsträdgårdsmästarens namn har här nämnts ett par gånger, men det förtjänade sannerligen att ristas i gyllene bokstäfver på stadens marmortaflo, i fall Stockholm hade sådana till heder för dem som gjort sig väl förtjänta af Sveriges hufvudstad. Att direktör Medin är en af dem, det har vår tids stockholmare dagligen för ögonen. Men äfven hans stora skicklighet och aldrig hvilande verksamhet, som ersättas med den ganska måttliga lönen af 4,000 kr. om året, skulle dock icke kunna åstadkomma alt hvad som nu gjorts, om icke våra stadsfullmäktige insett den ofantliga vigten af grönska och blommor inom stadens område och därför icke tvekat att anslå så betydliga summor som vi nyss uppräknat.

Hvarken stadsträdgårdsmästare eller stadsfullmäktige skulle likväl hinna det åsyftade målet, om icke stadsborna själfva vakade öfver planteringarnas bevarande. Stockholm har sannerligen icke alltid utmärkt sig i det afseendet. Här har okynnet och skadelusten ofta förstört hvad den goda smaken och nitet för allmänt bästa lyckats åstadkomma. Åttioalets stockholmare ha dock visat sig tacksammare för hvad som gjorts till samhällets bästa. Under de år som större omsorg egnats åt planteringarna, har det visat sig, att ju mera vårdad och fin en plats hålles, dess mer aktas den af allmänheten. Nu mera händer aldrig, att något förstöres i parkerna, långt mindre att, såsom förr någon gång, hela grupper af växter på en enda natt af okynne fördärfvas. Om också det kunnat under dessa år inträffa, att någon nattvandrare af rosornas doft lockats att bryta en blomma, hör äfven detta till undantagen.

Större skäl till klagan öfver våld mot planteringarna eller åtminstone mot oaktsamhet i det fallet gifves mot stadens hundar. Medel däremot torde väl icke böra sökas i dessa djurs utrotande eller annan inskränkning i deras antal än hvad hundskatten åstadkommer, men just denna skatt borde lemna staden medel att kosta på väktare i parkerna, och dit måste man nog en gång komma, liksom Humlegården, genom hvilken allmän väg går, borde under den mörka årstiden starkare upplysas än hvad fallet varit under åttioalet. Men vårt årtionde har medhunnit så mycket till stadsparkers skapande och värdiga underhållande, att man måste vara foglig i ytterligare anspråk, utan att därför lemna dem ur sigte.

